

VEENEV VÄITEKIRI

Marju Lepajõe. Pastorid ja kirjakultuur: kristliku humanismi variatsioonidest Eesti- ja Liivimaal XVII sajandi esimesel poolel. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuenssis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018. 330 lk.

*Kui seeder langeb tuleroaks,
mis saab siis samblast seina peal?
Kui Livjatan sattub õnge,
mis saab siis mudamaimudest?
Kui tulvajõge tabab põud,
mis saab siis lombiveest?*
(Talmud, Mo'ed Katan 25b)

19. märtsil k.a kaitses Marju Lepajõe Tartu Ülikoolis filosoofiadoktori (teoloogia) kraadi saamiseks esitatud väitekirja „Pastorid ja kirjakultuur: kristliku humanismi variatsioonidest Eesti- ja Liivimaal XVII sajandi esimesel poolel”. Sellele uudisele võib reageerida kaheti. Ühelt poolt võib tunda ängi, et nii eksemplaarne akadeemilise vabaduse ja humanitaarse süvenemisõiguse kaitsja oli sunnitud alistuma aparatuuri ettekirjutustele, mis ei võimalda ilma doktorikraadita ülikoolis õpetada. Viimase kahekümne aasta jooksul, mil teaduselu korraldavad ja suunavad mehhanismid on järjekindla täiustumise tulemusel tasapisi arenenud kõhedust tekitavalt iseseisvaks masinavärgiks, mis ei määra mitte üksi teadusetegemise formaati, vaid formaadi ranguse kaudu juba ammu ka uurimise sisu, oli nii turvaline teada, et meie rahvusülikooli sees tegutses Marju Lepajõe. Uurib ja õpetab kõigist neist arengutest täiesti häirimatult, tegeledes just sellega, mis teda huvitab, ja just nii, nagu ühe või teise küsimuse lahendamisel vajalikuks peab. Vähe sellest, et ei jahi „üksühtesid”, aga uskumatul viisil ei kaitse isegi doktoriväitekirja, ehkki väitekirja võimalikust kirjutamisest üsna erinevatel teemadel on aeg-

ajalt kuulda olnud. Sisulise teadmisjahu rahuldamise ning koos õpilastega vanadesse tekstidesse süüvimise kõrval polnud tal formaalsuste jaoks lihtsalt aega. Sealjuures on Lepajõe sedasi, süsteemi sees süsteemile endale vastu pidises suunas liikudes kujunenud sedavõrd mõjukaks persooniks, et teda võib pidada omaette koolkonna või mõttesuuna rajajaks Eesti filoloogias. Selle koolkonna liikmeid on raske nimetada, sest nendelsamadel formaalsetel põhjustel ei saa üles lugeda uurijaid, kelle doktoritööd Lepajõe oleks juhendanud. Ent ilmselt võib selle liikmeteks pidada kõiki, kelle teadmistepagasit ja humanitaarset mõtteviisi Lepajõe on arendanud ja suunanud kas ülikoolis otsese õppetöö käigus või toimetamistöö käigus tekstide süvamõistmisel appi tulles. Ning kaudsemalt kõiki neid, kes on lasknud end lummata Lepajõe arvukatest tekstidest, tõlgetest ja kommentaaridest.

Paljuski meenutab asjaolu, et Marju Lepajõe alles nüüd, väljakujunenud teadlase ja omanäolise uurimissuuna tunnustatud liidrina doktoriväitekirja kaitses, ühe tema olulise õpetaja, Kalle Kasemaa juhtumit, kes mäletatavasti kaitses oma väitekirja „Semitistikast ja poetikast” Tartu Ülikoolis 1997. aastal, samuti administratiivsel survele, olles selleks ajaks olnud juba aastaid sama ülikooli korraline professor ja mõnda aega ka Uppsala ja Haifa ülikooli audoktor. Kasemaa kaasus oli muidugi otseselt tingitud poliitilistest arengutest, mille tõttu tuli üheksakümnendatel Tartu Ülikoolis kogu usuteaduskonnaga uuesti nullist pihta hakata. Ka väljaspool usuteaduskonda oli kõik lagunenud ja avatud, uued toimivad teaduskorralduslikud mehhanismid tuli alles luua, lapsekingades bürokraatia tundus kõigile „oma” ja toetamisväärne. Nii et lisaks oli Kasemaa olnud aastaid ka uue teaduskonna dekaan. Lepajõe fenomen

on selle taustaga kaudselt seotud. Siiski on tema õpetlasetae kulgenud suuremas osas juba poliitilise vaimuvabaduse ajal, kuid see-eest on seda tarastama asunud üha jõudu koguv ja aina rafineeritumaid vorme võttev teaduse haldamise aparaat. Selle aparaadi vaimu suretava surve vastu on Lepajõe sageli sõna võtnud, kujunedes, eriti pärast oma raamatu „Roomlaste taltsutamine” ilmumist Ilmamaa „Eesti mõtteloo” sarjas (2011), õhtumaise haridustraditsiooni kaitsjana arvamusliidriks ja vaata et meediatäheks.

Kui nüüd Marju Lepajõe justnagu aparaadi survele järele andes väitekirja ära kaitses – mida peaksid siis tegema kõik teised, kes me niigi juba oma vaimseid ressursse sõnakuulelikult ja meeleheitlikult sisulise uurimistöö ja formaalsete nõuete täitmise vahel oleme jaganud?

Teine võimalus on jätta kõik need taustasjaolud sinnapaika ja rõõmustada südamest väitekirja enda üle. Pealkirja alla „Pastorid ja kirjakultuur: kristliku humanismi variatsioonidest Eesti- ja Liivimaal XVII sajandi esimesel poolel” on dissertatsiooniks kokku pandud 13 rohkem kui 20 aasta jooksul ilmunud kirjutist. Omas ajas on need kirjutatud erinevatel eesmärkidel ja erinevatele väljaannetele (ning neli neist on taasavaldatud ka eespool mainitud kogumikus), kuid ometi moodustavad nad nüüd elegantse sissejuhatuse ja kokkuvõttega varustatult (vastavalt lk 9–44 ja 273–278) täiesti veenva sisulise terviku. Prosopograafilisel teljel keerleb jutt esimese eestikeelse juhuluuletuse autori Reiner Brockmanni ja esimese lõunaeesti keele grammatika autori Johannes Gutsblaffi ümber, ent sisuliseks teljeks või õigemini sihiks, mille saavutamise nimel kõik need kirjutised on nüüd tagasivaateliselt pandud kõnelema, on Eesti XVII sajandi kultuuri-konteksti sünteetiline vaatlus. Alustuseks kirjeldab autor 1990. aastatel Eesti humanitaarias valitsenud olukorda, mil XVII sajandi kultuurinähtusi tuli para-

tamatult käsitleda kitsalt erialaspetsiifikast lähtudes, sest laiem kontekst puudus ning selle loomiseks tuli alles eeldused tekitada. Autor jagab käsitletud teemad või uurimisel läbitud etapid kolmeks: juhuluule, grammatikakirjutus ja teoloogia, iseloomustades iga valdkonna uurimisseisu 1990. aastatel, peamisi vajakajäämisi ning olulisimat läbimurret uue lähenemisnurga leidmisel. Nii on kronoloogiliselt järjestatud artiklite valiku esipooles Reiner Brockmanni luulest ja Johannes Gutsblaffi grammatikast kõneledes lähtunud veel üsna selgesti vastavalt luule ja keelekirjelduse ajaloo ajendatud küsimustest, ehkki oluliseks teemaks tõstetakse kummalgi alal algusest peale laiema konteksti pakkumise vajadus. Kaheksandas artiklis (2006) tõuseb esile teoloogia ning kolme viimast väitekirja kaasatud artiklit võibki pidada juba sünteetilise käsitluse väljendusiks, milles XVII sajandi Eesti kultuuriilmingud asetatakse kristliku humanismi luterlikku konteksti.

Sissejuhatuse põhjal jääb mulje, et kolmest esile toodud vallast on Lepajõe enda lemmikud olnud juhuluule (või laiemalt uusladina kirjasõna) ja teoloogia, mis mõlemad kuulutatakse Eesti humanitaaria olulisimaks uurimislõiguks. Nii on uusladina kirjanduse kohta tõdetud, et „1990. aastatel [...] sai aga väga selgeks, et uusladina kirjasõna uurimise puhul on tegemist ühe kõige olulisema uue teadussuunaga maailma humanitaarteadustes XX sajandi II poolel, sest alles ammendavad uuringud selles valdkonnas loovad eeldused uue tervikliku kirjandusajaloo kirjutamiseks nii Euroopas tervikuna kui ka igas üksikus (Lääne traditsiooni kuuluvas) rahvuskirjanduses. Selle teokssaamist võiks prognoosida ehk XXI sajandi keskpaigaks [...]”. Eesti ainese uurimine selles kontekstis on seetõttu kõige aktuaalsemaid ülesandeid Eesti humanitaarteadustes.” (lk 16–17) Teoloogilise mõtte arengukäike refereerides sedastatakse: „Eesti teaduse olulisemaid kohustusi Euroopa teaduse ees on jõuda Eesti

XVII sajandi teoloogilise mõtte süsteemaatilise uurimiseni (mis muuhulgas eeldab kohast akadeemilist väljaõpet) ning monograafiliste ülevaadete kirjutamiseni. Sellest sõltub otseselt ka rahvuskultuuri uurimise edasine areng.” (lk 41) Vahepealse, grammatikakirjeldust käsitlevas osas (lk 24–30) nii lennukalt fundamentaalset väidet ei leidu. Eks tulebki tunnistada, et vaatamata Marju Lepajõe enda panusele Eesti XVII sajandi grammatikakirjelduse kontekstualiseerimisel – Johannes Gutsblaffi grammatika tõlkimise ja kommenteerimise näol juba 1990. aastatel ning Martin Lutheri õpetuse olulise rõhutamise kaudu keele- ja hariduselu loos viimastes artiklites – ei ole senimaani suudetud XVII sajandi Eesti keelemõttest korralikku süsteemaatilist üldpilti pakuda. Uurimispotentsiaal on kulunud allikapublikatsioonidele, leksikaalsetele ülevaadetele (sõnastikele) ja grammatilistele üksikkäsitlustele, kuid teoreetilisi üldistusi napib. Ometi võiks sellegi valdkonna sünteetilise käsitlemise kuulutada Eesti teaduse üheks kõige aktuaalsemaks ülesandeks, ning loodetavasti panustab Marju Lepajõe selle teokssaamisse ka edaspidi.

Lõpetuseks bürokraatia juurde naastes tuleb mainida, et motona toodud Talmudi tsitaat on tegelikult n-ö näidisnefroloog, mille keegi IV sajandi elukutseline itkeja bar Kipok olla välja pakku-

nud, kui kuulus õpetlane Aši küsis, mida ta tema matusepäeval ütleks. Ašile vastus ei meeldinud ja ta loobus bar Kipokit oma matustele kutsumast,¹ aga bar Kipoki kujundid väljendamaks muret, mis saab nõrkadest ja tavapärastest, kui isegi tugevad ja erilised väärmatu jõu ees peavad alla andma, on jäänud püsima. Bürokraatia pole muidugi nii väärmatu nagu surm. Marju Lepajõe kaitsitud väitekirja kogemusel võib koguni öelda, et tõeliselt suveräänne uurija suudab bürokraatia nõuded oma uurimuse huvides tööle panna. Sest, nagu öeldud, suudavad sissejuhatus ja kokkuvõte, mis väitekirjaks koondatud artikleid raamistavad, lugejat uurimuse terviklikkuses veenda ning toovad Lepajõe aastakümnetepikkuse töö sisulise väärtuse eriti selgelt esile. Väitekirja on õigust öelda märksa parem tervik kui „Eesti mõtteloo” sarjas ilmunud kogumik. Tekib koguni kahtlus, et aparatuuri formaalsed nõuded ongi äkki põhjendatud; kui teaduskorralduses jõutaks näiteks nõudeni iga viie aasta tagant oma kvalifikatsiooni uue väitekirjaga tõestada, võiks Marju Lepajõe seni avaldatut mõne uue artikliga kombineerides varsti taas uusi vaatenurki avava põneva terviku kokku panna.

KRISTIINA ROSS

¹ https://www.sefaria.org/Moed_Katan.25b?lang=bi (5. VI 2018).